

**СПЕЦИФІКА ЧЕСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЧР І СР У 1989-2002 РР.**

Порівняльний аналіз історичного процесу глибинних системних змін у чеському і словацькому суспільстві на перехідному етапі постсоціалістичної трансформації – 1989-2002 рр. неможливий без залучення максимально широкого масиву різнопланових джерел і фактичного матеріалу, врахування результатів уже здійснених конкретно-історичних та інших досліджень і застосування новітніх методологічних суспільствознавчих підходів. Лише на цій серйозній науковій основі є змога послідовно проаналізувати спільне і особливе у розгортанні трансформаційних процесів у Чехії та Словаччині на межі другого і третього тисячоліть, узагальнити результати і наслідки постсоціалістичних перетворень, визначити їх внутрішній і зовнішній виміри, вивести закономірності соціальної трансформації та сформулювати теоретичну концепцію і модель системних суспільних змін.

Концептуальним є те положення, що постсоціалістична трансформація в Чехії і Словаччині з початку 1990-х років мала системний характер. Вона торкнулася всіх сфер життєдіяльності суспільства і кардинально змінила весь комплекс суспільних відносин. Суттю системної суспільно-політичної трансформації чеського і словацького суспільства впродовж 1989-2002 рр. є перехід від комуністичного тоталітаризму до громадянського суспільства і демократії, від “партійної держави” до багатопартійності і парламентаризму, реальної гарантії прав і свобод людини. В політико-ідейній сфері – перехід від моноідеологічного, ортодоксального марксистського до плюралістичного світогляду. В політико-економічній сфері – від директивно-одержавленої, планово-централізованої до ринкової економіки з різноманітними формами власності.

Специфікою новітньої чеської і словацької політичної історії в державно-політичній сфері є також перехід від псевдосоціалістичної, унітарної чесько-словацької федерації до національно-державної незалежності ЧР і СР. Відбувся кардинальний поворот зовнішньополітичного курсу зі Сходу на Захід з орієнтацією на вступ Чехії і Словаччини до загальноєвропейських і трансатлантичних структур. ЧР у 1999 р. стала членом НАТО. СР вступає до НАТО в 2004 р. З 1 травня 2004 р. Чехія і Словаччина стануть повноправними членами Європейського Союзу.

Історія постсоціалістичної трансформації в ЧР і СР ще недостатнім чином висвітлена сучасною українською історіографією. Узагальнений огляд суспільних перетворень в цих державах на перехідному етапі 1990-х років викладено лише в підручникових виданнях з історії Центральної та Східної Європи і з новітньої історії слов'ян [1]. Крах тоталітаризму і демонтаж комуністичної системи в 1989-1990 рр., специфіку розпаду чесько-словацької федерації в 1992 р. та основні напрями політичного і соціально-економічного розвитку незалежних ЧР і СР з 1993 р. по 2000 р. стисло розкрито в інтегрованій історії центрально-східноєвропейського регіону, підготовленій провідними українськими істориками і виданій у Львові в 2001 р. [2]. Навчальна спрямованість цих робіт зумовила, однак, переважно описово-інформаційний виклад матеріалу. Джерельна основа такого виду публікацій була дещо звуженою і охоплювала в основному матеріали преси та офіційних документальних видань. На більш розширеній базі джерел, з використанням і деяких архівних матеріалів, були підготовлені спеціальні монографічні дослідження, в т.ч. ужгородського правознавця В.В.Лемака та авторська книга з аналізом суспільних процесів першого етапу переходу від тоталітаризму до демократії в Чехословаччині

(1989-1992 рр.) [3]. Але глибокий аналіз передумов, перебігу і наслідків системних перетворень чеського і словацького суспільства в 1989-2002 рр. вимагає додаткового введення до наукового обігу нових джерел, їх послідовну систематизацію, узагальнення і критичну оцінку.

Джерелознавчих статей з досліджуваної проблематики в українській і зарубіжній історіографії майже не публікується. Лише автором у контексті нових методологічних підходів у 2002 р. була зроблена перша спроба викладу основних груп джерел з сучасної суспільно-політичної історії Чехії і Словаччини [4]. Але через обмежений обсяг публікації джерелознавчий аналіз тут здійснено фрагментарно. Тому метою цієї наукової статті є систематизація і критичний аналіз нових чеських і словацьких архівних джерел з історії суспільно-політичних перетворень у ЧР і СР в 1989-2002 рр.

Системний аналіз конкретно-історичного процесу суспільно-політичної трансформації в ЧР і СР межі другого і третього тисячоліть, реалізований науковими методами політичної, соціальної, економічної, культурної та іншої історії, конструктивно доповнений інструментарієм ряду суміжних суспільних наук, необхідно здійснювати на основі максимально широкого кола різнопланових джерел. Базові для історичного дослідження неопубліковані документальні матеріали з новітньої чеської і словацької історії, в основному архівного характеру, повинні використовуватися разом з низкою опублікованих джерел. Найбільш значимими з-поміж них є законодавчі та інші нормативні акти ЧР і СР, матеріали провідних політичних партій і рухів, виборчі програми, коаліційні угоди та програмні заяви урядів, стенограми засідань парламентів, статистика, преса, результати регулярних соціологічних опитувань, статті, виступи і спогади провідних чеських та словацьких державно-політичних діячів.

Особливістю історичного дослідження сучасності, в тому числі історії постсоціалістичної трансформації в ЧР і СР 1989-2002 рр., є досить обмежені можливості використання з науковою метою неопублікованих документальних матеріалів, які через незначний часовий відрізок від факту подій, зазвичай, ще не стали надбанням традиційних архівів. До того ж, чеська і словацька архівна справа, згідно з чинним законодавством, не передбачає вільного доступу дослідників до документів не тільки 1990-х, але і 1980-х років. Та, незважаючи на це, в центральних і регіональних архівах ЧР і СР все ж є деякі відкриті групи матеріалів, які представляють значний науковий інтерес для вивчення постсоціалістичної трансформації як багатогранного, але цілісного історичного процесу.

У Центральному державному архіві Чеської Республіки (ЦДА ЧР) в м. Прага міститься в ракурсі дослідження історичного процесу переходу від тоталітаризму до демократії багатий матеріал з історії наростання суспільно-політичної кризи межі 1980-1990-х років у Чехословаччині, Чехії та Словаччині. Особливий інтерес у контексті висвітлення джерел і чинників кардинальних системних змін чеського і словацького суспільства представляють документи центральних державних і компартійних органів другої половини 1980-х років та періоду революційного перелому 1989-1990 рр. До матеріалів центрального (федерального) уряду, парламенту та окремих міністерств і відомств, самостійного фонду Національного фронту, які традиційно накопичувалися в ЦДА ЧР, на початку 1990-х років були долучені документи колишніх самостійних компартійних архівів. Так, у повному обсязі в збірку ЦДА ЧР включено Архів ЦК Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) [5] та Архів Інституту історії КПЧ [6] із збереженням попередньої нумерації фондів, описів і справ [7].

Аналогічно, як і в ЧР, у Словаччині на початку 1990-х років до центрального державного – Словацького національного архіву (СНА) в м. Братислава було передано Архів ЦК Комуністичної партії Словаччини (КПС) з матеріалами за період 1945-1990

рр. Але в США компартійна збірка архівних документів, на відміну від Чехії, не зберегла характеру цілісного архіву, а виділена в спеціальний фонд з-поміж ряду фондів інших політичних партій Словаччини [8].

Разом з тим, з центральних і регіональних архівів Чехії після революції 1989 р. поступово було вилучено матеріали так званих “історичних” політичних партій. Тобто, таких, які існували ще в період ліберальної демократії 1920-1930-тих років та в 1945-1948 рр. Ці партійні архіви передані на зберігання політичним суб’єктам – їх правонаступникам, що відродили свою діяльність на початку 1990-х років. Але небагато з них посіли вагоме місце в новій політичній системі ЧР і досягли серйозного впливу на процес постсоціалістичної трансформації чеського суспільства. З-поміж “історичних” правих партій такою стала єдино Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (ХДС-ЧСНП). Серед лівих сил – Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП). І то лише з середини 1990-х років. ХДС-ЧСНП і ЧСДП отримали з ЦДА ЧР в м. Прага партійні фонди своїх історичних попередників. Ліберальній національно-соціалістичній партії (ЛНСП) державою було передано документальні збірки Чехословацької соціалістичної партії за 1948-1989 рр., а також документи Чехословацької національно-соціалістичної партії (ЧСНСП) за 1920-1930-ті роки і за 1945-1948 рр [9].

На такій основі уже з початку 1990-х років у Чехії формувалися цілісні документальні збірки та партійні архіви, які містять матеріали як з минулого, так і з сучасного періоду діяльності чеських партій.

У той же час парламентська Комуністична партія Чехії і Моравії (КПЧМ) навіть не претендувала на архівні документи колишньої правлячої компартії. Тому що, де-юре вона не була правонаступницею федеральної Компартії Чехословаччини (КПЧ), в структурі якої не існувала організаційно окрема чеська компартія. Формально організаційно самостійною була лише Компартія Словаччини (КПС), але як республіканська організація – інтегрована складова частина КПЧ. Отже документи КПЧ та її центральних органів (до 1989 р. включно) залишилися на збереженні в ЦДА ЧР.

Дещо іншим є становище з архівами партійно-політичних сил у Словаччині. Не лише згадані матеріали і документи КПС та її керівних структур, які були на початку 1990-х років передані до центрального державного архіву СР, але, на відміну від Чехії, і архіви деяких словацьких “історичних” партій, наприклад, головного опонента комуністів у Словаччині протягом 1944-1948 рр. – Демократичної партії (ДП), і надалі зберігаються в США в м. Братислава [10].

Справа в тому, що в новітній політичній системі Словаччини “історичні” партії не грають такої значної ролі як в Чехії. Наприклад, та ж ДП, відроджена наприкінці 1989 р., в 1993-2002 рр. фактично була дрібною в основному позапарламентською партією, точніше “політичним клубом” молодішої генерації словацьких політиків-консерваторів і підприємців. На парламентських виборах 2002 р. ДП зняла свій партійний список кандидатів у депутати і рекомендувала прихильникам-виборцям підтримати “партію влади” – Словацький християнсько-демократичний союз (СХДС). Завдяки такому політичному маневру СХДС отримала додаткову кількість голосів і стала за результатами виборів провідною партією праволіберальної коаліції, якій президент Р.Шустер у жовтні 2002 р. доручив формування нової влади. Чотири ідейно близькі партії правої орієнтації забезпечили загальною чисельністю депутатів від власних парламентських клубів (фракцій) абсолютну більшість голосів у Національній раді СР – 78 із 150-ти депутатів. Було сформовано коаліційний уряд М.Дзурінди (СХДС), який спирався на парламентську більшість. І, незважаючи на те, що ДП офіційно не мала своїх представників у складі новообраного парламенту, чільний представник

демократів – голова ДП Людовіт Канік отримав пост міністра праці і соціального забезпечення у новому коаліційному Кабінеті міністрів СР.

У Словаччині, на відміну від Чехії, не вдалося відродити в період постсоціалістичної трансформації і серйозний соціал-демократичний рух. Словацька соціал-демократична партія (ССДП) нараховує не більше 2 тис. членів. Її постійно потрясають організаційні розколи, виходи з партійних рядів відомих осіб та цілих фракцій. Лише в блоці з більш могутніми партіями словацькі соціал-демократи у виборчий період 1998-2002 рр. пробилися до складу парламенту [11]. Але були представлені там тільки одним депутатом – колишнім головою ССДП Ярославом Вольфом.

Такий невтішний стан соціал-демократичного руху в СР зумовлений низкою несприятливих факторів. По-перше, лівоорієнтований електорат, котрий стабільно складає біля третини загальної чисельності словацьких виборців, постійно “розтягують” політичні конкуренти соціал-демократів – від лівоцентристських посткомуністів з ПДЛ до націоналпопулістів Руху за демократичну Словаччину (РЗДС). По-друге, трагічно загинув у 1992 р. в автомобільній аварії харизматичний соціал-демократичний лідер, головна дієва особа “Празької весни” 1968 р. – Александер Дубчек. Аналогічної політичної фігури-провідника серед словацьких соціал-демократів до теперішнього часу не знайшлося. По-третє, з історичного погляду соціал-демократія в Словаччині завжди була недостатньо організаційно самостійною і залишалася лише складовою частиною чехословацького або, правильніше, переважно чеського соціал-демократичного руху. Празькі соціал-демократи спробували в перші повоєнні роки заснувати свою словацьку “філію” у вигляді невеликої Партії праці (ПП). Цей політичний проект значного успіху не мав [12]. А після лютого 1948 р. перевороту ПП перетворилася у підконтрольного комуністам політичного сателіта задля демонстрування “багатопартійності” в Словаччині і камуфляжу фактично однопартійного диктату КПС. Тому, ССДП не претендувала як правонаступниця на архів історичного попередника і документи ПП й надалі зберігаються в окремому фонді СНА [13].

Провідні партії сучасної Словаччини, крім посткомуністичної Партії демократичної лівиці (ПДЛ) і ортодоксальної Компартії Словаччини (КПС), – нові політичні суб’єкти, які засновані після демократичної революції 1989 р. Партійні архіви основних політичних сил СР тому мають переважно поточний характер і формувалися впродовж 1989-2002 рр. майже водночас із заснуванням та діяльністю тієї чи іншої партії.

Опрацьований нами матеріал в деяких з цих словацьких партійних архівах, наприклад, Партії демократичної лівиці (ПДЛ) та партії “Смер” засвідчує про недостатню систематизацію документів, фрагментарність окремих тематичних збірок, загалом неповне дотримання принципів архівістики. Нові архіви словацьких партій – швидше еkleктичні підбірки різних за вагою і значенням політичних і канцелярських документів, ніж документосховища систематизованих матеріалів дійсно архівного характеру.

Робота з архівування і систематизації партійних документів у сучасній СР нерідко залежить в першу чергу від політичної ролі та не меншими чином від фінансового становища тієї чи іншої партії. Ускладнюють ситуацію із збереженням партійно-політичних архівних матеріалів характерні для Словаччини 1990-х років та сьогодні періодичні розколи партій, клонування політичних сил, нестабільний – із злетами і падіннями та позапарламентським існуванням розвиток навіть провідних партій. Не є винятковим у теперішній СР і той факт, що новостворені архіви окремих партій розפורшуються або й занепадають.

Так, після внутрішньопартійного розколу і виходу з лівоцентристської, посткомуністичної ПДЛ у 2000-2002 рр. ряду фракцій та її провалу на парламентських виборах 2002 р. суттєво зменшилася, насамперед з фінансових причин, кількість документальних матеріалів, які зберігаються в центральній резиденції партії в Братиславі. Проведений нами наприкінці 2002 р. аналіз фондів архіву партії посткомуністів засвідчує, що тут залишилися лише частково систематизовані документи про діяльність керівних органів ПДЛ, протоколи засідань її вищих виконавчих структур, стенограми і матеріали з'їздів партії, передвиборчі програми та пропагандистсько-агітаційні матеріали тощо. Інше, на жаль, було втрачено чи й свідомо утилізовано.

За документами з поточного архіву ПДЛ можна чітко прослідити, як відбувався процес трансформації ортодоксальної КПС у сучасну лівоцентристську партію. На відміну від Чехії, де в комуністичному русі після демократичної революції 17 листопада 1989 р. на керівних постах залишалось чимало колишніх партбюрократів, тому і більш тривало відбувалося внутрішньопартійне оновлення, у Словаччині з самого початку демократичних перетворень до керівництва компартією прийшли представники молодого реформного покоління. Уже в першій половині грудня 1989 р. в КПС відбулися серйозні ідейні та організаційні зміни. З рядів партії виключили номенклатурних працівників, які скомпрометували себе попередньою діяльністю. Змінено було статутні документи КПС з метою демократизації внутрішньопартійного життя. Партія відмовилася від сталінських ідейних догм і намагалася адаптуватися до політичного плюралізму і багатопартійності в умовах нової демократії. На перших вільних парламентських виборах 1990 р. комуністи в Словаччині отримали 13,88% голосів. І це при тому, що чисельність членів КПС зменшилася з 1 жовтня 1989 до 1 червня 1990 р. більше ніж у 2 рази – на 267 тис.чол. (з 451,4 тис.чол. до 194,4 тис. чол.), а кількість первинних організацій партії – на 7366 (відповідно, з 12923 до 5557) [14]. Оновлену КПС не влаштувала жорстко зацентралізоване підпорядкування празьким компартійним структурам. Братиславські реформатори намагалися взагалі дистанціюватися від негативного комуністичного минулого. Тому з'їзд партії, який відбувся 20-21 жовтня 1990 р. в м. Пряшів, запропонував змінити назву на КПС – Партія демократичної лівиці (КПС-ПДЛ) і “федералізувати” КПЧ – перетворити її на рівноправне об'єднання КПС-ПДЛ із новоствореною Комуністичною партією Чехії і Моравії (КПЧМ) [15]. ХУІІІ з'їзд КПЧ (м.Прага, 3-4 листопада 1990 р.) схвалив таку пропозицію словацьких посткомуністів. Однак, як засвідчують документи з поточного архіву ПДЛ, словацька сторона уже чітко прямувала до повної організаційної самостійності республіканської організації. Тому логічним було рішення першого з'їзду ПДЛ (м. Тренчин, 14-15 грудня 1991 р.) про усамостійнення і вихід партії із “Федерації КПЧМ-ПДЛ” [16]. З'їзд відмовився від поняття “комуністична” навіть у партійній назві і затвердив програмні положення ПДЛ як лівоцентристської партії соціалістичного спрямування та новий статут [17]. З цього часу де-юре і розпочалася історія діяльності ПДЛ як повноправного, організаційно самостійного політичного суб'єкта в Словаччині та в загальнофедеральному вимірі.

Структура фондів, зміст і характер документальних матеріалів поточних архівів основних партійно-політичних суб'єктів ЧР і СР майже ідентичні і суттєво не відрізняються в кожному із них.

Ілюстрацією може бути детально опрацьований нами архів молоді і динамічної словацької партії “Смер” (українською – “Напрямок”), заснованої в 1999 р. Вона у виборчому періоді 2002-2006 рр. є провідною силою парламентської опозиції. Ідейна платформа партії “Смер” ще чітко не викристалізувалася. Але, по суті, це – нова лівоцентристська політична сила, яка претендує на роль характерної для розвинених

європейських країн соціалістичної партії з ідеологією “третього шляху” [18]. В 2006 р. партія “Смер” планує вступити до Соціалістичного Інтернаціоналу.

Поточний архів партії “Смер” містить наступні блоки матеріалів за 2000-2002 рр.: протоколи засідань Координаційної ради партії (розширеного керівництва – 58 чол.); протоколи засідань Президії партії (вузького керівництва – 16 чол.); програмні документи партії і матеріали щодо стратегії її політики в різних сферах – політичній, економічній, соціальній і т.д.; матеріали і рішення з’їздів (сеймів) партії; статистичні матеріали щодо кількісного і якісного складу членської бази партії тощо.

Аналіз партійних документів засвідчує, що партія “Смер” з самого початку своєї діяльності працювала на чіткій планово-організаційній основі. Так, наприклад, Координаційна рада з 2000 р. щоквартально затверджувала “План дій” на три наступні місяці і контролювала хід його виконання. Пропозиції до плану подавали спеціалізовані секції ради – економічні, соціальна, державного управління і національної політики, освіти, науки, культури і спорту, охорони здоров’я, захисту прав людини і боротьби із злочинністю. Їх узагальнювали та формували проект плану Секретаріат і Президія “Смер”. В документі “Оцінка виконання Плану дій на II квартал 2000 р.” засідання Координаційної ради від 1 липня 2000 р. (план був затверджений нею 29 квітня 2000 р.) зазначається, що економічні секція провела 16 червня семінар з питань приватизації природних монополій, соціальна – з ромської (циганської) проблеми в Словаччині (27 травня), освітня – щодо проектів “Міленіум” та Концепції розвитку виховання і освіти словацького народу (24 червня), охорони здоров’я – стосовно трансформації системи охорони здоров’я в СР (30 червня) тощо [19]. (До речі, на документі, ксерокопія якого є в нашому розпорядженні, головою партії Р.Фіцо позначено виконання тих чи інших конкретних пунктів.) Крім того, розпочалася робота над концептуальними документами партії – “Економічна стратегія” та “Політична реформа”, проект яких 7 червня 2000 р. було направлено в регіони на розгляд і обговорення в місцевих організаціях “Смер” [20]. Ці програмні документи, після внутрішньопартійної дискусії, були схвалені 9 грудня 2000 р. на з’їзді “Смер” в м. Кошице [21]. Водночас, Координаційна рада розглянула і затвердила проекти “Плану дій на третій квартал 2000 р.” і “Тематичного плану дій “Смер” в засобах масової інформації на найближчий період” [22]. Попередньо, як свідчать матеріали архіву, ці всі питання 25 червня 2000 р. розглянула на черговому щомісячному засіданні Президія партії “Смер” [23].

Представляють інтерес також деякі підготовчі матеріали до засідань Президії та Координаційної ради партії, які зберігаються в архіві “Смер”. Так, наприклад, членом керівництва партії Душаном Чапловичем на засіданні Президії “Смер” в м. Кошице 28 травня 2000 р. було представлено матеріал про заснування молодіжної організації. Як вказується у документі, на основі угоди між представниками молодих прихильників партії з Братислави, Нітри і Пряшева, створюється громадське об’єднання “Смер-молодих”, яке працюватиме також у формі клубів на місцях. Вони проводитимуть заходи для молоді в сфері освіти, культури, спорту, здійснюватимуть агітаційну та інформаційну роботу, в т. ч. через Інтернет. Клуби тісно співпрацюватимуть із спеціалізованими секціями партії в центрі та регіонах [24].

Загалом, як засвідчує проведений нами аналіз принципово нових архівних джерел, використання документів з поточних архівів партійно-політичних, державних, господарських і громадських суб’єктів суспільного життя ЧР, СР частково компенсує об’єктивну звуженість джерельної бази вивчення процесу системної постсоціалістичної трансформації 1989-2002 рр. у цих державах. Поточні матеріали, правда, не завжди мають повний і систематизований вигляд, тому нерідко не дозволяють абсолютно достовірно зобразити цілісний перебіг подій. Але найважливіші аспекти проблеми висвітлюють достатньо всебічно і містять, з-поміж іншого, підготовчий матеріал, який

відображує еволюцію розробки різноманітних варіантів та вибору тих чи інших державних і політичних рішень.

Сучасні документи партійно-політичних суб'єктів, зрозуміло, вимагають підвищеного критичного підходу, насамперед через ризик досить високого рівня їх кон'юнктурності і надмірної політичної заангажованості.

У цьому контексті, розуміємо, що не можна безоглядно покладатися на повну достовірність, наприклад, навіть вперше в сучасній українській історіографії використаного нами такого важливого джерела з новітньої політичної історії, як документи з поточних архівів провідних партій і рухів Чехії та Словаччини. Деякі з них відображають лише плани, проекти (або й прожекти) і прагнення певних політичних сил і кіл, а не реальні події і явища. Критичний аналіз та перевірка на достовірність такого роду джерел ускладнюється довготривалістю прояву конкретних наслідків тих чи інших політичних рішень і кроків, особливо стратегічних, певною схильністю нового істеблішменту до політиканства та інтриг, переплетенням політичних і меркантильних інтересів, наявністю кон'юнктурних особистих амбіцій і цілей та міжособистих конфліктів навіть найбільш вагомим гравців політичної сцени в умовах недостатньої структуризації суспільства на перехідному етапі. Тому задля неупередженості дослідження слід притримуватися принципу об'єктивності історичної оцінки партій і політиків не за їх деклараціями, а за конкретними діями і справами.

1. Див.: Черній А.І., Черній В.А. Історія південних і західних слов'ян. В 3-х частинах. Частина I, II, III (від найдавніших часів до кінця XX ст.). - Рівне: Рівненський інститут слов'янознавства Київського слов'янського університету. - 1999. - 397 с.; Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій: Навч. посібник. - К.: Либідь. - 1996. - 342 с.; Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи 40-ві-90-ті роки XX ст.: Курс лекцій. - К.: Либідь. - 1997. - 286 с.
2. Історія Центрально-Східної Європи. - Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів/ За ред. Л. Зашкільнякаю-Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. - С. 544-545; 604-610.
3. Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. - Ужгород: Ліра, 2002. - 248 с.; Приходько "Нижня революція" в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. - Ужгород: ГРРВВКІ, 1999. - 96 с. + 12 с. вклад.
4. Див.: Джерела і методологія порівняльно-історичного аналізу суспільно-політичних змін в Чехії і Словаччині в 1989-2002 рр. // Carpatika – Карпатика. Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури, мови. - Випуск 17. - Ужгород: УЖНУ, 2002. - С. 387-389.
5. Archiv Ústředného výboru Komunistické strany Československa (далі – ÚV KSČ) // Státní ústřední archiv České republiky (далі – SÚA ČR).
6. Archiv Ústavu dějin KSČ // SÚA ČR.
7. Див., наприклад: Fond (F.) číslo (č.) 100/3. Mezinárodní oddělení. - Archiv ÚV KSČ // SÚA ČR.
8. F. Ústředný výbor Komunistické strany Slovenska (далі – ÚV KSS) // Slovenský národný archív (далі – SNA).
9. Див.: Zápisy o schůzích předsednictva Československé strany národně socialistické 1945-1948 // F. E-1-77, 78. - Archiv Liberální strany národně socialistické v Praze (паніше – Ústřední archiv Československé strany socialistické).
10. F. Demokratická strana na Slovensku // SNA.
11. Даудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д.Д. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі /пер. з англ. - К.: Основні цінності, 2000. - С. 123.

12. Див.: Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945-1948 рр.: Нариси історії перехідного періоду. – Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2000. – С. 107,111; Šutaj Š. Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944-1948. – Br.: VEDA, 1999. – S.87-103.
13. F.Strana Práce // SNA.
14. Dokumenty zjazdu KSS – Strany Demokratickej Ľavice (далі – SDL). Prešov, 20-21 októbra 1990 // Priebežný archív SDL (далі – PA SDL).-S.18-19.
15. Ibid.-S.63, 66-67.
16. Dokumenty prvého zjazdu SDL. Trenčín, 14-15 decembra 1991 // PA SDL.-S.38.
17. Ibid.-S.16-22; 23-30.
18. Див.детальніше:Приходько В.П. Партія “Смер” в політичній системі Словацької Республіки // Carpatika – Карпатика. – Випуск 20. – Ужгород:УжНУ, 2002. – С. ; Naughton T. Does The Third Way offer Slovakia a New Direction? // Slovak Foreign Policy Affairs. – Spring 2002. – N 1. – S.74-82.
19. Vyhodnotenie Akčného plánu na II. štvrt'rok r.2000. //Archív strany SMER (ASS). – Zápisnica zo zasadnutia Koordinačnej rady SMER-u, konaného dna 01. júla 2000. - Příklad.- S.1.
20. Ibid.
21. Politická reforma // ASS. - Slavnostný snem, Košice, 9. decembra 2000. – S.1-9; Hospodárska stratégia // Ibid. – S.1-20
22. Navrh do Akčného plánu na III.Q 2000; Navrh tématického mediálneho plánu SMER-u na najbližšie obdobie // ASS.- Zápisnica zo zasadnutia Koordinačnej rady SMER-u, konaného dna 01. júla 2000. - Příklad.-S.2-3.
23. Program zasadnutia // ASS.-Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva SMER, konaného dna 25. júna 2000.-S.1.
24. SMER mladých // ASS.- Material na zasadnutie Predsedníctva SMER. Košice, 28.05.2000.-S.1-2.

SUMMARY

V. Prykhodko. Characteristic of the chekh and slovakian archives of the social and political transformation in the Chekh Republic and the Slovakian Republic in 1989-2004.

Article is giving a comparing analysis of the historical process of the system changes in the chekh and slovakian society during the crossing period of the postsocialist's transformation . Author is proving that the postsocialist's transformation of the beginning of the 1990-ies had a systematic character.